

Konfrontace nebo zapomnění

Het Nutshuis, Den Haag, 7. dubna 2010

FILIP BLOEM

Tady je tedy zájmu o starý papír, poznamenal jeden z řečníků překvapeně při vstupu do plného sálu v haagském Nutshuisu. 7. dubna tady České centrum v Nizozemí se spolupráci Goethe-Institutem a Velvyslanectvím Rumunské republiky v Nizozemsku organizovalo debatu o dědictví komunistických tajných služeb ve střední a východní Evropě. Otázka, jak naložit s mnoha kilometry spisů z archivů tajných služeb, je stále aktuální.

Německo je v mnoha ohledech dobrým příkladem toho, jak se k této problematice postavit. Archivy tajné služby Stasi byly rychle zpřístupněny, ale jak zdůraznila bývalá východoněmecká disidentka Bärbel Bohley, nešla tato otevřenost zrovna od srdce. Jejich zpřístupnění bylo vynuceno společností – Bohley spolu s dalšími prominentními disidenty kvůli zveřejnění archivů dokonce držela hladovku. Sama sice poté nikdy neměla dost trpělivosti na přečtení celého svého spisu, nicméně je pevně přesvědčená, že každý občan, o kterém si Stasi vedla záznamy, by měl mít možnost se se svým spisem seznámit. Během velice živé debaty v Nutshuisu někdo z publika Bärbel Bohley vyčetl, proč se tedy neozvala, když se v roce 2000 tehdejší německý spolkový kancléř Helmut Kohl s úspěchem obrátil na soud, aby zabránil publikování svých odposlouchávaných telefonních hovorů. Mohl tak vzniknout dojem, že se pro politiky z východního Německa uplatňují jiná měřítka než pro jejich kolegy ze Západu. *A to jsem snad měla držet hladovku i kvůli spisu Helmuta Kohla?* reagovala Bohley dotčeně. *Tu měl Kohl radši držet sám.*

Jiný pohled na věc nabídl zkušenost nizozemského překladatele rumunské

Na fotografii zleva: Filip Bloem, Bärbel Bohley, tlumočnick Tjerk Oosterkamp, Jan Willem Bos a Oldřich Tůma
Foto: archiv Czech Centre Den Haag

literatury Jana Willema Bose. Bos v Rumunsku během Ceaușescovy éry několik let studoval a pracoval a vzbudil rychle zájem rumunské tajné služby Securitate. V Rumunsku zůstaly archivy tajných služeb dlouho nepřístupné, ale před několika lety Bos dostal konečně příležitost se na svůj spis podívat a napsal o této zkušenosti posléze knihu *Verdacht. Mijn securitadedossier – Podezřelý. Můj spis u Securitate* (Atlas, Amsterdam 2009). Podle Bose bilo do očí především to, jak Securitate v jeho případě svou práci odbývala. Příznačné je, že se v celém spise Bosovo jméno ani jednou neobjeví správně napsané. Securitate také například nechala Bosovy telefonní hovory s jeho příbuznými v Holandsku odposlouchávat někým, kdo holandštinu vůbec neovládal, což Bosův spis u Securitate obohatilo o zcela absurdní zápisy. Viděno z Bosova úhlu pohledu se obraz všemocné a vševědoucí tajné služby zcela rozplývá; nápadný je naopak především amatérismus.

Podobnou zkušenost částečně potvrdil i český historik Oldřich Tůma, ředitel Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Při sledování známých disidentů pracovala tajná služba obvykle velice přesně, ale v mnoha jiných případech jsou informace ve spisech nepřesné, nebo dokonce zcela mylné. Na podobné záznamy je tedy třeba dívat se kriticky. Historici si sice obvykle nestěžují na příliš snadnou dostupnost historických zdrojů, ale v tomto případě si Tůma kladl otázku, nakolik je zodpovědné všechen tento citlivý a přitom často nedůvěryhodný materiál, s mnoha velmi intimními informacemi o sledovaných osobách, bez jakýchkoli omezení zveřejnit, tak jak se tomu v České republice děje.

Debatní večer v Nutshuisu byl zajímavým kaleidoskopem dilemat a problémů, které s sebou postkomunistická éra přinesla. Komunistické režimy sice z Evropy zmizely už před dvaceti lety, jejich historické zmapování je ale zatím stále ještě v plenkách.

Konference Democracy After Totalitarianism: Lessons Learned After 20 Years

Hotel Codru, Kišiněv, 23.–26. května 2010

VOJTĚCH RIPKA, PAVEL NAVRÁTIL

Asociace mladých moldavských historiků, prezidentská Komise pro studium a hodnocení totalitního komunistického režimu v Moldavské republice a Fakulta historie a filozofie Moldavské státní univerzity zorganizovaly mezinárodní konferenci *Demokracie po totalitarismu: poučení po dvaceti letech*. Moldavská společnost v posledních několika letech zásadně přehodnocuje vlastní identitu, a to v souvislosti se změnou pohledu na komunistickou minulost země v rámci Sovětského svazu. Vzhledem k evidentní křehkosti základů kulturní i politické identity Moldavska jde o velmi rizikový proces, neboť význačná část dosavadního národního vědomí je poměrně pevně spojena s modernizací, ta pak velmi úzce se sovětskou vládou. Proces vyrovnávání se s komunistickou minulostí se tedy dotýká samotných základů moldavské státnosti.

Díky časovému posunu procesů vyrovnávání se s důsledky komunistické vlády v Moldavsku oproti většině ostatních postkomunistických zemí však existuje značný prostor pro využití zahraničních poznatků a zkušeností. Primárním cílem konference proto byla výměna zkušeností s výzkumem komunistické minulosti a rovněž s institucionálním, společenským a politickým vyrovnáváním se s komunistickým odkazem. Prezidentská komise, která akci iniciovala, rovněž zamýšlela získat podněty pro svou další transformaci a předložila některé své principy a závěry k širšímu kritickému posouzení.

Vzhledem k neobvyklosti formátu konference v moldavském kontextu

plnila akce rovněž funkci „nation-building“. Část příspěvků týkajících se moldavské historie byla spíše ve formátu národně buditeckého dějepiscetví. Politická situace Moldavské republiky, kde se po vládě netransformované nástupnické komunistické strany dostala k moci demokratická pravicová opozice, je značně napjatá. Koloritem konference se stala stylizovaná demonstrace před budovou hotelu. Cílem protestů byl údajně radikální a mstivý antikomunismus účastníků a demonstranti nosili hesla jako Anitkomunismus = fašismus. Část organizátorů a vědců vystupujících na konferenci se pokusila k demonstrantům promluvit, ovšem bezúspěšně. Jednotný oděv, tištěné transparenty a vysoká míra organizovanosti demonstrantů společně s časem konání napovídaly, že nešlo o spontánní občanskou aktivitu.

Ústav pro studium totalitních režimů a Archiv bezpečnostních složek byly osloveny k účasti především kvůli zkušenostem, které mají jejich vedoucí pracovníci s etablováním zvláštní instituce zabývající se vyrovnáváním se s komunistickou minulostí. Vzhledem k tomu, že ÚSTR prošel a prochází mnoha kritickými okamžiky, se zdá, že jak ve formálním příspěvku na konferenci, tak v množství neformálních rozhovorů byla tato ambice naplněna. Nemusi jít vždy o zkušenosti pozitivní či následováníhodné.

Příspěvek Pavla Navrátila z Archivu bezpečnostních složek nazvaný *The Process of Accessing Archival Documents of the Czechoslovak Communist Security Services* se zabíral vývojem využívání a badatelské přístupnosti archivních fondů předlistopadových

československých bezpečnostních složek od konce roku 1989. Téma bylo zvoleno i s ohledem na situaci v pořadatelské zemi, kde jsou tyto dokumenty stále veřejně nepřístupné (malým průlomem je právě jejich otevření pro účely činnosti Komise pro studium a hodnocení totalitního komunistického režimu v Moldavské republice).

Příspěvek s názvem *Repression and Legitimacy in Late Communist Czechoslovakia* přednesený na konferenci se zabýval konkrétním problémem výzkumu v rámci ÚSTR. Ústav samotný byl založen na základě vlastního zákona a v liteře tohoto zákona byly definovány prioritní oblasti, na které se jeho výzkum má zaměřovat. Navíc byla rovněž „předdefinována“ látka, kterou se Ústav zabývá. Tato definice klade důraz na pojmy jako násilí, bezpečnostní složky, zločiny a především represe. Existuje proto jakási prekoncepce komunistického vládnutí. Problém ovšem spočívá v tom, že se povaha komunistického vládnutí měnila. Tím pádem je nadměru problematické považovat zdroje legitimacy za konstantní po celou dobu komunistické vlády.

Neméně problematický je však obecně pokus o vymezení látky k výzkumu zákonem. Tyto analytické soudy nejsou ani objevené, ani příliš konstruktivní. Jejich konkrétní důsledky však mohou poskytnout inspiraci. Proto byla pro příspěvek na konferenci zvolena konkrétně problematika zdrojů legitimacy pozdní komunistické vlády v Československu. Zatímco dikce zákona se obrací především k povaze komunistické vlády v 50. letech, výzkum by měl pokrývat i 70. a 80. léta. Cílem

Demonstrace proti konferenci nesla všechny znaky organizovanosti. Na snímku ukazuje vůdce demonstrantů na konferenční sál. Foto: Adrian Cioflanca

bylo rovněž naznačit složitý vztah svobody výzkumu a zákonného zadání obecně. Řešením problému totiž není snaha vytvořit „dokonalou“ podobu zákona. Vzhledem k tomu, že moldavská strana uvažuje o transformaci prezidentské komise, lze doufat, že příspěvek mohl být pro úvahy o povaze institucionalizace inspirativní.

Příspěvky lze rozdělit zhruba do těchto kategorií:

- a) výsledky primárního historiografického či společenskovědního výzkumu
- b) zkušenosti s budováním institucí a jejich etablováním
- c) metareflexe společenských a politic-

kých procesů vyrovnávání se s komunismem v jednotlivých zemích
d) postřehy z fungování jednotlivých sesterských institucí.

Velký důraz v diskusi byl kladen na metodologické aspekty zkoumání a na možné varianty „překladu“ přednesených textů do moldavských podmínek. Míra konceptualizace, a tím pádem také „mezikulturní sdělnosti“ jednotlivých příspěvků se značně lišila, ovšem i tyto rozdíly byly pro dokreslení plastičtějšího obrazu jednotlivých institucí velmi ilustrativní.

Z hlediska českého kontextu byly obzvláště podnětné příspěvky partnerské rumunské organizace (Vladimir

Tismăneanu, Dorin Dobrinu) a množství příspěvků zabývajících se moldavským prostředím. Z metodologického hlediska byly obohaceny především orálně-historické základy výzkumu Nikolaje Mitrochina a materiálová kritika Armanda Goșu. Mitrochin pracuje na rozsáhlém výzkumu nomenklatury SSSR v 80. letech a Goșu vydal komentovaný výbor korespondence rumunských občanů v 70. a 80. letech s Rádiem Svobodná Evropa.

Polemickým vrcholem konference bylo převyprávění historie polského Institutu paměti národa, které pronesl novinář Adam Leszczynski z deníku Gazeta Wyborcza. Ústav je v jeho pohledu ideologickým projektem naměřeným proti společenskému a politickému kompromisu, který se vytvořil po pádu komunistického režimu v Polsku. Se zcela opačným pohledem vystoupila novinářka Alexandra Rybińska z konzervativního deníku Rzeczpospolita. Zdůraznila malou vůli postkomunistických elit zabývat se komunistickou minulostí a polský ústav představila naopak jako nezávislého garanta poznání minulosti. Tato výměna byla pro moldavské organizátory podle jejich slov velmi inspirativní. Identitární potíže Moldavska totiž doposud silnější „interní“ spory mezi ne-komunisty překrývaly. Pokud by se však liberální demokracie v Moldavsku udržela a etablovala, bezpochyby přijdou podobné rozpory i mezi vědeckou a publicistickou komunitou zabývající se komunistickým obdobím v Moldavsku.

Mezinárodní kongres orální historie

Vysoká škola ekonomická, Praha, 7.-11. července 2010

BARBARA KOPECKÁ, MICHAL ŠMÍD, TEREZA MAŠKOVÁ

Ve dnech 7. až 11. července se konal v Praze *Mezinárodní kongres orální historie*, který uspořádaly Meziná-

rodní asociace orální historie, Česká asociace orální historie, Ústav sou-
dobých dějin AV ČR a Fakulta huma-

nitních studií UK. Toto významné setkání historiků, antropologů, sociologů a dalších vědců a badatelů

pracujících s touto specifickou metodou se koná ve dvouletém intervalu. Zatímco předchozí kongres hostilo Mexiko City, v roce 2012 proběhne v Buenos Aires. Jednácím jazykem konference je vždy angličtina a španělština.

Pražského setkání se zúčastnilo přes pět set odborníků z celého světa. Příspěvky byly koncipovány nejčastěji jako prezentace konkrétních výzkumů. Věnovaly se také metodologii, výuce a vývoji orální historie nebo její institucionalizaci. Denně probíhalo souběžně devět panelů ve čtyřech blocích. Každý panel měl své téma, po příspěvcích jednotlivých řečníků zbyl prostor na zhruba půlhodinovou diskusi a výměnu názorů.

Celkově byl program konference rozčleněn do čtrnácti tematických bloků. Jmenujme některé: Metodické, archivní a technologické otázky teorie a metody v dějinách orální historie, Výuka orální historie, Migrace, Organizace orální historie, Vzpomínky na násilí, války a totalitu, Paměť a politika. Účastníci konference obdrželi sborník ve formě CD, na kterém je ve zkrácené podobě dostupná většina prezentovaných příspěvků.

Z jednotlivých prezentací uvedme např. *Ženy ve Srebrenici* (Selma Leydesdorff), *Rakouští emigranti za druhé světové války ve Velké Británii* (Simona Tobia) či výzkum zabývající se emigrací Poláků z Ukrajiny do Kazachstánu a jejich následným návratem do Polska (Wikotie Kudela-Świątek). Tito lidé, kteří se snaží v současném Polsku najít své místo, jsou ostatními vnímáni jako „Poláci z Východu“.

Dále se hojně diskutovalo nad obecnějšími tématy, jako je vyučování orální historie na školách, možnosti archivace nahrávek, jejich zpřístupňování veřejnosti a právní důsledky s tím související. První den konference probíhaly master classes, na kterých byl na rozdíl od ostatních panelů větší prostor pro výměnu vlastních zkušeností a otevřenou diskusi nad metodikou konkrétních orálních historiků. Dále měli účastníci možnost sledovat audio- či videoukázky rozhovorů, které v minulosti zaznamenali vedoucí master classes.

Z témat blízkých výzkumnému zaměření Ústavu pro studium totalitních režimů lze uvést například prezentaci iniciativy političtí vězni.cz (politicalprisoners.eu). Během panelu vě-

novaného problematice politických vězňů v éře stalinismu vystoupila psycholožka Kristýna Bušková s představením svého výzkumu osobních traumat vyplývajících z prožitých perzekuce. Klára Pinerová se zaměřila na osudy politických vězeňkyň. Michal Louč nastínil nový směr zkoumání osudů politických vězňů 50. let. Z dalších tematicky blízkých prezentací uvedme ještě vystoupení Lukáše Havla, který se zabývá výzkumem skautingu v éře normalizace. Jan Bárta pracuje s výpověďmi pamětníků v rámci výzkumu dějin neoficiální československé hudební scény 80. let. Psycholožka Jana Švehlová a dokumentaristka Zuzana Drážková pak v samostatném panelu představily projekt Dcery.cz. Jejich příspěvek vyvolal podnětnou diskusi, nakolik je vhodné a žádoucí prezentovat samostatně vzpomínky pamětníků bez uvedení do patřičného dobového kontextu.

Ústav na konferenci v rámci panelu *Organizace orální historie: instituce, archivy, muzea, organizace a základní skupiny* úspěšně prezentoval projekt digitálního archivu *Paměť národa* (www.pametnaroda.cz, www.memoryofnation.eu), který buduje ve spolupráci s Českým rozhlasem a sdružením Post Bellum a který během necelých dvou let od spuštění získal renomé i v zahraničí. Například Wong Wai-Ling z univerzity v Hongkongu v rámci svého vystoupení uvedla *Paměť národa* mezi třemi světovými projekty, které podle jejího názoru dokázaly uspokojivě vyřešit archivaci a zpřístupnění rozhovorů s pamětníky na internetu. Příznivý ohlas měl projekt *Paměť národa* i u dalších panelistů.

V rámci kongresu se konala také valná hromada Mezinárodní asociace orální historie. Nesporným úspěchem tuzemské historiografie i české humanitní vědy jako takové je zvolení vedoucího Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, docenta Miroslav Vaňka, do funkce předsedy asociace.

Účastníci konference v aule VŠE

Foto: archiv COH ÚSD AV ČR

pd